

javítására-helyesbítésére. Annál különösebb ez, hogy a szakember a kötet bizonyos állításainak igaztalan voltára külön felhívja a figyelmet. Emek – javítatlan-említett maradván, újra átmennek a köztudatba. Pl. Bethlen Miklós nem volt Kővár főparancsnoka (8.) – Huszt főkapitánya volt. Bécsi fogságában haláláig sem kapott engedélyt a hazatérésre – nemhogy, mint a kötet állítja, nem élt volna azzal (10.). Vagy másutt: az osztrák ház nem 1713, azaz „Apafi fiának, az utolsó fejedelemnek halála után” lett Erdély ura (13.), hanem majdnem negyedszázaddal korábban.

A jegyzetelés hasonlóképpen egyaránt felvet elvi és gyakorlati problémákat. A fikciós részek naivitásai, a gáláns szerelmi történet áthistorizálása a francia közlés szerint, mint az utószó jelzi is, nem kíván kritikai állásfoglalást. Ahol viszont történeti tények, személyek, események kerülnek hamis vagy téves beállításba – a korszerű tudományosság szerint feltétlenül jelzést követelnek, amint azt a jegyzetek vagy az utószó az esetek többségében el is végzi. Más esetekben viszont – érthetetlen módon –: nem, vagy pontatlanul. Így alapvetően elhibázottnak tartom az 5. sz. jegyzetet, s nem pontos a 26. sz. jegyzet sem, amely szerint Bethlen Nyugat-Európába menet nem járt Bécsben. Az igaz, hogy a bécsi akadémián nem tanult – ellentétben a főszöveg állításával –, viszont Bécsben alapvető élményeket, benyomásokat, életre szóló tapasztalatokat szerzett. (Ld. Önéletírása.) A 39. sz. jegyzet nem fedti a valóságot: Bethlen Farkasnak nem volt György nevű testvére. Bethlen Gergelyről van itt is szó, mint a 88. sz. jegyzet helyes korrekciójában.

A 47. sz. jegyzet némi kiigazításra szorul: Zrínyi Pétert és Frangepán Ferencet valóban Bécsúj-helyt végezték ki, de Nádasdy Bécsben, Bónis Ferenc pedig Pozsonyban került hóhérré. Helyesbiteni kellett volna még – többek közt – azt, hogy az állítottakkal szemben nem Bethlen Miklós volt Bethlen János egyetlen gyermeke – gondoljunk Pálra, aki szintén külföldöt megjáró akadémikus volt, vagy a második feleségtől származó Sámuelre. (126.) Ugyanígy korrekciót érdemelt volna a 136. lap állítása, miszerint Thököly Imre apjának is Imre volt a neve, valamint az, hogy idős Apafi Mihály végrendeletében *gyermekéről* beszélt, s második Apafi Mihályt mint *legidősebb* gyermekét ajánlotta volna a császár kegyeibe, hiszen apja halála idején már csak ő volt egyetlen élő gyermek. (Egyáltalán: tud a szakirodalom ilyen értelmű végrendelet-ről?) (196.)

A fentemlített hiányosságok nem kardinális hibák, csupán szeplők Bethlen Miklós apokrif emlékiratai (szöveg)testén. Megemlékezésünkkel a mű fontosságát tiszteljük meg, mert egyetértünk az utószó írójával abban, hogy Révérend abbé műve „mind irodalomtörténeti, mind pedig történeti szempontból érdekes alkotás.” Feltétlen érdeme, hogy „munkájával sokkal megbízhatóbb képet adott Erdélyről és a bujdosók mozgalmáról, mint a korabeli más külföldi kiadványok”. S számunkra az sem mellékes, hogy erdélyi utazása során olyan dolgokat is észrevesz és rögzít, „amelyeket a hazaiak nem tartottak feljegyzésre érdemesnek”.

Jankovics József

WESSELÉNYI ISTVÁN: SANYARÚ VILÁG

Napló 1703–1708. I. 1703–1705. Közzéteszi Magyar András. II. 1707–1708. Közzéteszi Demény Lajos, Magyar András. Bukarest, 1983–1985. Kriterion 731, 896 l.

Bánffy György gubernátor vejének, Wesselényi Istvánnak (1674–1734) kényszerű nagyszabedényi tartózkodása idején írt naplójának végre-valahára napvilágot látott kötetei (az 1706-ban írt ez ideig nem került elő) a kuruc szabadságharc, elsősorban Erdélyt érintő történetének nélkülözhetetlen forrásai. Politikai, katonai, társadalmi, gazdasági, művelődéstörténeti és még sok más tekintetben fontos értesítéseit eddig kevesen ismerték, alig hasznosították. Pedig híryanysága kimeríthetetlen tárház az idegen katonaság zsarolásai és az elvi-

selhetetlen földesúri terjek miatt felkelt népi kurucság mozgalmának megértéséhez. Ennek indítékait, folyamatát, az erdélyi hadmozdulatokat, jelentős csatákat, kisebb-nagyobb csetepatékat, az országot pusztító, mindkét részről véghez vitt számtalan dúlásokat éppen úgy innen ismerhetjük meg, mint a bécsi politikát megvalósító császári katonai szerveknek az erdélyi országos hatóságok, a Gubernium önállóságát, cselekvési kezdeményezését akadályozó tevékenységét. A naplókban olvasható száz meg száz eset világítja meg az ellent-

mondásokkal terhes belső helyzetet és a császári katonai vezetés minden törvényességet felrúgó erőszakosságait, a magyar–német, a magyar–szász viszony alakulását. A napló híradásai dokumentálják az idegen zsoldosok cinikus, lélektelen pusztításait, a rác katonaság kegyetlenségét, a népi kurucság nemességellenes dúlásait; ezek tájékoztatnak az ellenfél kezébe került foglyok, a politikai rabok sanyarú sorsáról, a városok, falvak, családok két tűz közüli menekülése ritkán sikerült kísérleteiről.

Lehetetlen vállalkozás lenne ennek a több mint másfélézer oldalas kiadványnak csak felületes ismertetése is. Megtettük ezt még a kéziratok alapján egy ezelőtti másfél évtizeddel publikált dolgozatban. („Egy periodikus emlékirás a Rákóczi-szabadságharc idejéből”. MTA I. OK 1969. XXVI. 243–65.) Hadd idézzük itt csupán a bevezető tanulmány írójának, Magyarai Andrásnak minden szükséges tudnivalóról szóló tájékoztatásának záró szavait. Wesselényi naplója „lüktető erejű korrajz, amelynek központi mondanivalója az erdélyi kuruc szabadságharc ugyan, de ezen túlmenően elvezet a korabeli élet csaknem minden területére, bepillantást enged a XVII. század végének és a XVIII. század elejének Erdélyét foglalkoztató számos kérdésbe. Ugyanakkor halatlanul gazdag anyagot nyújt a Habsburgok térhódítása által előidézett válság és a kuruc szabadságharc megértéséhez.” A továbbiakban csupán a naplók irodalomtörténeti, irodalmi vonatkozásairól szólunk, és azt vizsgáljuk meg, milyen mértékben felel meg a kiadvány rendeltetésének.

Wesselényi naplója ugyanis számos irodalomtörténeti adalékkal gazdagítja ismereteinket. Több olyan íróemberről, elsősorban prédikátorról emlékezik meg, akik a naplórész éveiben Szebenben tartózkodtak, ott írói ténykedést is folytattak.

Új életrajzi adatokat tudunk meg pl. a korszak nagy paskvillistájáról, Szentpáli N. Ferencről, akinek életéről éppen ezekből az évekből voltunk adatok híjával. Mint vízaknai királybíróra 1702-ben és 1703-ban Erdély császári főprancsnoka, Rabutin nagyon haragudott valóságos és részben ráfogott hatalmaskodásaiért, és talán azért, mert egy öt gunyokú pasvillus szerzőségét neki tulajdonították. (Bethlen Miklós: *Önéletírása* Bp. 1955 II. 106–07., 110.) Ugy tetszik, hogy az az igyekezete, ahogy a német katonaságnak az élelmészét segítette, kiengesztelte Rabutin haragját. 1704 szeptemberében a generális őt bízta meg a Szeben környéki rebellis földbirtokosok jószágainak összeírásával, ő veti ki rájuk a beszozlá-

tandó életét, ő kíséri be a szekereket. De „nem igazán írta fel, mert sokhelyt, ahun a két-három ház jobbágya volt valamely kuruc úrnak, azt a falut is felírta, jóllehet a nagyobb possessorok itt benn voltak az őfelsége hűségében. Melyet ugyan azután meliorálni is kellett őkegyelmének; ő pedig most benn van a generálnál, valameddig tart.” (I. 207–08.) Annnyira bennfenn ez a „kövér, de másképen hitván ember”, hogy, mikor 1704. november 4-én a közeli Csanádról Szebenbe bort szállító István nevű fiát a kurucok elfogják, azt is keresztülviszi, hogy a generális megparancsolja a Guberniumnak, alkudjon meg Pekri Lőrincsel, hogy egy hozzá illendő, Szebenben fogságban levő kuruc rabért kicseréljék. A cseréből azonban semmi sem lett, Szentpáli István a kurucok közé állt, fontos szerepet játszott a Szeben körüli harcokban. Bizonyára erre fizetett rá az apja; a német lovasok csak megfogták, szekéren Fogarasba vitték fogságba. (II. 448.)

Felesége, Bethlen Zsófia a gubernátornál inaskodó Zsimgond nevű fiával együtt 1708. március 3-án azért könyörög Bánffy Györgynek, hogy eszközölje ki a szabadítást, hogy ne veszzen el „éhel és mezítelen” Fogarasban. Szentpáliné Rabutinhoz is elmegy, de az azt mondja neki, nem is tudta, hogy az ura fogságban van, a „Gubernium informállya felőle, ki fogatta meg és miért, s azután minden jót cselekszik.” A gubernátornak azonban az a véleménye, nem szabadul meg addig, míg Rabutin ki nem megy Erdélyből. De nem sikerült őt kihozni Rabutin távozása után sem. Hiába fordul Szentpáli ügyében utódjához, Cusanihoz. Ez a katonai nyomozónál tájékozódik, mert „akinek a fia olyan elensége őfelségének, annak az apjának is nehezen faveálhatnak.” (II. 529.) Hiába kéri Szentpáli István is a kurucok táborából, adják ki váltságért. (II. 547.) Űgye még reménytelenebbé válik, mikor 1708. július 14-én Zsigmond fia, aki már őt esztendeje szolgált a gubernátornál, kiszököik a kurucok közé, magával víve a gubernátor két más inasát is. Vele együtt már négy Szentpáli fiú vált rebelligé.

Wesselényi nem tudósít szabadulásáról, amiből az következik, hogy amikor naplójírását 1708. december 31-én abbahagyta, Szentpáli még raboskodott. Említést tesz azonban egy eddig ismeretlen paskvillusról. 1705. március 15-én, még Szentpáli megfogatása előtt jegyzi fel: „Ugyan most esett értésemre, hogy Szentpáli Ferenc szokása szerint egy pasquillust csinált volna deakul a kuruccá lött pápista urakról és azoknak sokféle

practikájáról, melyet ugyan még napfényre nem bocsátott; nem is bocsát, elhiszem, a generál híre nélkül.” (I. 380.) A termékeny paskvillusi írók egyebek között ez a verse sem került eddig elő.

Hogy a paskvillus kedvelt műfaj volt a százoknál is, Wesselényinek az az értesítése is mutatja, mely szerint 1708. április 26-án Szeben királybírójáról szólót függesztettek ki a piactéren álló akasztófára. (II. 508.) Valószínűleg paskvillusból való az a négysoros töredék is, melyet Wesselényi idéz, hogy az 1706. évi táborozáskor énekelték a katonák a táborno kokorról. (II. 49.)

Wesselényi naplója őrizte meg számunkra Solymosi Nagy Mihálynak (1673–1729) a Bethlen Sámuel halálra írt búcsúztatóját. (Kiad. II. 771–79.) Ez az 1699–1712 között teremi prédikátorként működő Solymosi Nagy volt 1696–1697-ben a szebeni magyar skóla praecceptor, aki a jórészt szász polgárok gyerekeiből kikerült növendékeivel több magyar, magyarlatin nyelvű jelenetet, dialogizált köszöntőt játszatott a szász polgárok házáiban és az iskolában, és előadatta velük a névtelen *Comico-tragoediát* is. Szerzeményeinek egy része nyomtatásban is napvilágot látott, más része az ún. *Vett jegyzet-könyvben* maradt fenn. Teremi Bethlen Sámuel birtoka volt, ezért is eshetett rá Wesselényi István választása, hogy vele írassa meg a búcsúztatót, melynek praambuláját 1708. április 15-én a temetéskor Keresden a háznál, 14–85. strófáit a sírboltba való behelyezés előtt mondták el. A búcsúztató érdekessége, hogy Wesselényi, a temetés gazdája kihagyta belőle azt a részt, melyben a halott nevében kemény szavakkal intette a Bethlen-fiúkat a tanulásra, komoly munkára. (II. 488.)

Sokszor beszél a napló Zilahi Sebes Andrásról (†1719), Bánffi gubernátor udvari papjáról, aki később kolozsvári, majd gyulafekérvári tanár lett. Szebenben a vasárnapi és ünnepnap i könyörgéseket, prédikálást legtöbbször ő végezte, gyakran orált a temetéseken, így a Bethlen Sámuelén is. Szebeni prédikációinak a szövege nem maradt ránk, tartalmukra azonban következtethetünk azokból a nyilatkozatokból, melyeket velük kapcsolatban tett Wesselényi. Ezek szerint az erdélyi fejedelmi udvarok legjobb prédikátori (Medgyesi Pál, Tofeus Mihály, Nagyari József) hagyományának volt a folytatója, aki jogot formált arra, hogy felemelje szavát az igazságtalanság, az önkény és hatalmaskodás, mindenféle visszaélés ellen. Wesselényi gyakran említi dicsérelően, hogy „igen szép prédikációt mondott” „egészen a mos-

tani időre aplicálván”. Többször írja, hogy ki-prédikálta a gubernátort, annak Dénes fiát, az urakat. Gyorsan reagált a Szebenben történt dolgokra. 1704. május 18-án igen keményen beszélt, „előhován Józsefet és a József bátyjait, tendált arra, hogy a Bethlen Miklós uram megfogása, és hogy nem járhat fel a tanácsba, csak a József dolgának példája ne legyen. Noha nem nevezte így ki, mindazáltal ezt érthette akárki rajta.” (I. 94.) A gubernátor ekkor is, de máskor is többször ráúzent, hogy „a politikához őkegyelme ne szóljon, a Szentírást prédikálja. Rabutin is megfenyegette, hogy hagyjon békét a külső dolgoknak, és azokat ne egyítse prédikációiba. Erről pedig „igen erősen prédikála, és csak megmondá, hogy inkább fogadja az Isten szavát, mert Istennek szolgálja, és nem emberé, azért bizony csak kimondja, ha halált szenved is.” (I. 115.) Figyelme kiterjedt a kártyázókra; „igen vastagon megróttá” a húsvéti öntözőkódókat; megfeddte az ifjakat; kipellengezte a „cégéres bűnben” élőket, pl. a paráznaikodás bűnéért az öreg Pernyeszi Zsigmondot, amely miatt templomi megesketése is hosszú ideig halasztódott. Írt több gyászverset, de téves Zoványinak az az állítása, hogy ezek közt „egy igen hosszút” Bethlen Sámuel halálára.

Bonyhai Simon György (1673–1737) később enyedi, majd marosvásárhelyi prédikátor, erdélyi püspök, külföldi tanulmányai után, a naplóírás éveiben Bethlen Miklós udvari papjaként tartózkodott Szebenben. Itt segített a református hívek lelki gondozásában, többször tartott az istentiszteleteken, temetésekkor prédikációt. Szókimondása miatt neki is kellemetlensége támadt Nagyszében német kommandánsával, Henissel. Hosszú időn keresztül egyedül ő járhatott be a szigorú rabságban halálra ítéltlen sýnlődő Bethlen Miklóshoz, de ettől Henis 1707. február 16-én eltiltotta. (II. 71.)

Szeben első kuruc ostromakor (1704–1705) a városban tartózkodott Borosnyai János vízaknai prédikátor. A későbbi években is sűrűn megfordult ott, prédikálgatott. A német kommandáns, Henis rá is haragudott; szerinte ez a három ember „merő azon kevésység, negédség és magoknak nagyot állítás.” (II. 42.) 1707. január 29-én Borosnyait be is csukatta. Ezekben az időkben ugyanis gyakran bejárta Vízaknáról, híreket hozott a kurucokról. Gyanússá vált a kommandáns előtt, bár árestálásában ekkor is, meg máskor is közre játszott ittassága. (II. 71.) Ő adott hírt Wesselényinek egy mindez ideig nem azonosított magyar könyvről, melyet 1705. április 19-én Vízaknáról

küldtek be a kurucok Nagyszebenbe. Az embereket, akikkel együtt jött be a vízaknai káplán is, Rabutinhoz vitték. „A könyv in duodecimo volt bekötve.” Három példányt küldtek be belőle dedikálva, egyiket a gubernátornak, a másikat Haller Istvánnak, a harmadikat Bethlen Sámuelnek. A könyveket a káplánnal nézette meg Rabutin, „s amint hirtelen nézhette, nem lévén sok ideje reá, magyar versekkel volt teli a könyv. Tézise pedig az volt, hogy Mars miképpen akarna barátkozni és szerelmeskedni Vénuszszal, s erről voltak a versek csinálva. (I. 406.) A könyvvel kapcsolatban Gyöngyösi *Marssal társalkodó Murrányi Vánusára* gondolhatnánk, de ennek sem az 1664-es kassai, sem az 1702-es kolozsvári kiadása nem tizenkettő formátumú. Rabutin a könyveket nem engedte továbbítani az urakhoz. „azokat eltitkolták”, a két vízaknai embert pedig mefogatták.

A hírneves prédikátor, Nádudvari Péter (†1726) szászvárosi papként orált igen szépen Bethlen Sámuel temetésekor Keresden, majd 1708. június 17-én Haller István temetésekor Szebenben.

Sűrűn találkozunk Kaposi Juhász Sámuelnek (1660–1713), a sárospatak-gyulafehérvári kollégiumért oly sokat fáradozó tanárnak a nevével. A kollégium érdekében többször megfordul Szebenben. 1708-ban Bethlen Sámuel, majd Haller István temetésén, Bánffy György testének koporsóba tételekor mond szép magyar orációkat.

Bíró Sámuel (†1721), guberniumi tanácsos szerezte azokat a latin verseket, melyeket ezüst tábláskákra vésvé betettek a gubernátorné és a gubernátor holtteste mellé a koporsóba.

A szebeni magyarok életében a vallás meghatározó szerepet játszott. Emellett időtöltést is jelentett a vasár- és ünnepnapok könyörgéseken, prédikációkon, temetésekben való részvétel. A szász lutheránusok és az államhatalom által támogatott katolikusok mellett a Szebenbe szorult magyarok jó része református volt. Kálvinista templom nem lévén a városban, az istentiszteleteket a gubernátor szállásán tartják. Ide gyűlnek ünnepnapokon kétszer is, hogy meghallgassák az említett prédikátorok, ritkábban valamelyik magyar főúr deákjának a beszédét, könyörgését, a húsvéti ünnepkörben a kántor vagy a gyulafehérvári diákok előadásában a passiót.

Két ízben szól Wesselényi arról, hogy a jezsuiták a magyarokat komédianézésre hívták. Az 1705. június 13-i játékról igen szűkszavúan ír: „Magyarokul ma komédia nézni valánk felesen.” (I. 445.) Bővebben beszél az 1707. március

19-i előadásról. Sajnos, a kiadvány nem közli mindazt, amit erről Wesselényi naplójában találunk. Lejegyezte ugyanis a bemutatott darab programját a periochával együtt. Ez tartalmazza azt az argumentumot is, melyet Szent Bernát egyik beszédéből vettek, mely a bonyolult allegorikus „cselekmény” eszmeiségét szolgálta. A magát üres időtöltésnek, élvezeteknek átadó Philotas megmentésére a Misericordia rábírsa a király fiát. A Conscientia Philotasban felismerteti a türelmes Isten jóságát, melyért szeretetével fizet. A darab a Prologusból, hét Indukcióból és az Epulogusból állott. A harmadik indukció után intermedium következett („Pastor Agnellum perditum in Templo Jovis quaerit et invenit.”), az ötödik után pedig Chorus szerepelt. Mindkét előadáson felesen jelentek meg, „a helynek szorosságához képest szorosan férének el.” Az 1707-es előadást az asszonyok kedvéért megismételték. (II. 111.)

A kiadvány sajtó alá rendezői eltekintettek annak a hosszú latin nyelvű versnek a közzétételétől is, melyet Wesselényi 1705. május 9-én másolt le naplójába – bizonyára nyomtatványból – ezzel a záradékkal: „Ezeket, noha el multanak es regiek már, mindazonáltal pro curiositate akartam csak Diariumomban inserálni.” A naplóban 100 versszakos terjedelmű vers az 1670-es évek hangulatát fejezi ki azok részéről, akik kritikával szemlélték ugyan Bécsnek Magyarországgal szemben alkalmazott politikáját, de nem értettek egyet az elégedetlennel, mert főveszedelemnek a törököt tartották. Az 1677 őszén keletkezett munkában Magyarország segélykérésrel fordul Európa különböző országaihoz (Erdély, Itália, Oroszország, Anglia, Spanyolország, Franciaország), de ezek saját bajaikra hivatkozva csak tanácsokat adnak, segítséget nem. A császári politika bírálata legélesebb a francia király szájába adott 31 versszakban. A befejező strófában Magyarország kijelenti, hogy megmarad a sas iránti hűségben. Az itt kifejezett vélemény, az egész vers eszmei mondanivalója Wesselényi István politikai elképzeléséhez állt közel, ez magyarázhatja, hogy bemásolta naplójába. A vers több forrásból ismert csaknem azonos terjedelemben. A 9–33. versszak kivételével megjelent *A kuruc küzdelmek költészete* (Bp. 1977.) 180–194. lapjain.

Hasonlóképpen „pro curiositate” írta le Wesselényi 1705. február 11-én egy nyomtatványból azt a könyörgést és azt a két istenes verset, melyekhez az alábbi megjegyzést fűzte: „Ez a praemittált könyörgés maga sensusából

ugy tetszik, és az látszik meg, mintha maga Rákóczi Ferenc könyörgése volna, aki mia ezek a tumultusok lötnének Magyarországon, melyet ugyan Bécsből küldöttek tipyázva ide alá Szebenbe, a verseket pedig csak úgy addálták hozzá." (II. 351.) Kár, hogy a kiadvány egyiket sem közli.

Mind a három alkotás magyar nyelven szól, és meglepően szép. Az „Imádságh, Mellyel ez mostani boldogtalan háború-időben kegyelmes Istenünket alázatos bizodalommal kell engesztelnünk”, tökéletesen ráillet volna Rákóczi szájára. Lelkének nagy keserűségével vallja meg, hogy Isten haragjának „tüze az egész Világon levő keresztyén Országokatt el borította, Fegyverbe öltöztek a Birodalmak; meg Fertzettek Szent Templomid, kardoknak élire hányattak sok ártatlanok; a szüzek es Tiszta Asszony állatok erőszakott szenvedtek; erős Ferfiak kik a te dicsősegedért a Pogány ellenség ellen harcolhattak volna, Magok Attyok fiai által meg öletettek, es sok Ezreken el hullattanak, Tüzzel el emésztettek meg sok szép Faluk, es Varosok El praedáltattanak... En vagyok, oh Uram, az Oka enyi sok veszedelemnek, az én büneimnek soksága hozta Mínyájunknak fejére a te bosszu állásodatt, mert egy gonoszért az egész országot szoktad meg rontani. Hogy merjek elődbe járulni, téged méltó haragodban megengesztelni. De biztat engemett a te szerelmes fiadnak szenvedése,... a kereszt fán függött Latornak késedelmes foháskodása, ... Szent Péternek keserves sírása, ... Szent Dávidnak Poenitentiája, ... Maria Magdolnának könyvhullatásával tött Szent labaid mosogatása es hajával valo szárazgatása. ... Adgyad azért minden undok büneimnek bocsánatját, kikért ne ostorozd a keresztyén Nemzetett 's kiváltképpen Magyar Országott... Kegyelmez meg az én rut büneimért szenvedő Magyar Nemzetnek, ... szabadics meg nagy inségéből es jutasd kegyelmes királyjának kedvében... ”

Ha nem lenne ez az utolsó kérés, ha a nyomtatványt nem Bécsből küldték volna le nem sokkal a nagyszombati csata (dec. 26.) után bizonyára szándékosan időzítve (a posta 1705. február 7-én érkezett Szebenbe!), elfogadhatnánk Rákóczió való származását is.

Az *Ez Világnak hívsagirul valo Enekecske* „Oh, világnak tündéres szépsége | Méreg minden vendégsége...” kezdettel a földi élet mulandó, álnok voltáról beszél hét négysoros stórfában. *A szenvedéseknek Kereszt viselésérül valo Ritmusok* „Az sok kereszt után az élett unalmas | Ha lelek ez ellen nem léssen hatalmas...” kezdettel

az ember földi szenvedését ecsetelik, a keresztviselésért a mennyország jutalmával biztatva kilenc négysoros versszakban.

Még egy magyar vers olvasható a naplóban, melyet annak sajtó alá rendező szintén nem közöltek. Ez I. Lipót császárnak halálos ágyán családijához intézett búcsúja németből magyarra való fordításban. 1705. június 27-én írta le Wesselényi. A 75 sorból álló, nyolc részre tagolt dialógussorozatban Lipót először a császárnétól, majd Józseftől, azután két lányától búcsúzik, mindegyikük válaszol a hozzájuk intézett szavakra. Az utolsó hét versszakból hat a császárt a világ legfőbb monarchájaként dicséri, akit Isten kedvelt, győzelemre segített; a végső stófa viszont már József előtt hódol.

Wesselényi naplója még nagyon sok egykorú dokumentumot tartalmaz. A benne olvasható manifesztumoknak, pátenseknek, császári és guberniumi rendeletnek, instrukcióknak, memorialéknak, leveleknek azonban nem irodalmi, hanem történeti forrásértéke van. Legnagyobb részüket a sajtó alá rendezők, mint ahogyan az irodalmi emlékeknel megjegyeztük, nem közlik, csak a jegyzetapparátusban emlékeznek meg róluk. Eljárásuk nem következetes, egyes darabokat kiadnak.

A kiadás igen bő jegyzetapparátussal van felszerelve. Többszáz tárgyi jegyzet segít eligazodni a zűrzavaros évek kuszált eseményeiben, a bonyolult személyi kapcsolatokban, a Szebenbe Bécsből és egyébünnen érkezett kósa hírek ellenőrzésében, kibogozásában. Nem lehet azonban helyt álló az 1704-es naplóhoz fűződő 74. számú jegyzet, mely szerint a Szebenbe ez év augusztus 6-án érkezett hír, hogy Kecskeméten a békeségről tárgyalnak, az augusztus 20.–szeptember 12. között lezajlott második gyöngyösi értekezletre utalhat. Viszont valószínűtlen, hogy 1705. május 31-én olyan régi békeértekezletre történék hivatkozás, mint az előző évi augusztus–szeptemberi, vagy akárcsak az októberi selmeci tracta.

A tárgyi jegyzeteket mindkét kötetben több ezer szót magyarázó szójegyzék követi. Ezen felül a szövegben előforduló latin mondatokat, mondattörödékeket, a legalább három szóból összetevődő latin kifejezéseket lapalji jegyzeteket világítják meg. A jegyzékek bőven szerepelnek ma már feledésbe merült, csak tájszólsában használatos szavak. Nem kis erőfeszítésbe kerülhetett ezek magyarázata. A szójegyzéket mégis hiányosnak érezzük. A latin szavak értelmezésében kevésbé. De azért maradtak magyarázatlan szavak, kifejezések, mint pl. contentia, protex, ultimarie,

disgustive, displicenter, ejusdem perinde stb. A *complices* társat is jelent, nemcsak cinkostársat; a *charta* nem „halotti búcsúztatót tartalmazó emléklap”, egyszerűen emléklap, mely életrajzokat, dicsőítést, méltatást tartalmaz. A *penetrál* szónak megadott jelentései alapján nem érthető a II. 212. lapon olvasható mondat. A naplónak Wesselényi szavaival való meghatározását: „Secundum methodum calendarium diestim conscriptae notationes quaedam”-ot az 58, 320. oldalakon a lapalji jegyzetben olvasható fordítása helyett talán jobb lett volna: kalendárium szerű naponta tett néhány feljegyzéssel fordítani. Véleményünk szerint a szójegyzékbe fel kellett volna venni az ilyen szavakat is, mint pl. hömpölyégen, váz, ululábált, pitesdire, capát, kusár hírek, zsebrák, megáságotta, afféle bundák, feles siskákat, cececulájukat, ficsor, csillámba marad, facsinliáskodni, ajakos Bánffi, pománát stb. Ezek megértése nagyobb gondot jelent, mint a megmagyarázott aga, árestum, elprédál, font, forgó, frigy, galiba, ibrik, janicsár, kalendárium, kótyavetye, nehezék, ténfereg, ugar stb. Magyaránál nélkül nem érti az ember, milyen lehetett az a párdúcibőr, „akit a *rezkertből* küldött volt ki Károlyi uram” (I. 190.); ha a *turba* nem jelent börtarsolyt, tarisznyát, hanem lármát, zűrzavart, akkor hogyan értelmezzük Wesselényi cselekedtét, aki az aprópénzt loháton vitte meg, hogy az adósságot kiegyenlítsé? (II. 658: „a vezetőkemén turbában vittem volt meg, még pedig mind ó susták volt.”) Ezt a kifejezést, hogy egy német *selyemmé* lett (I. 188.) a tárgyi jegyzetben úgy magyarázzák: áruulvává lett. A selyem hasonló jelentésben még más két helyen is előjön a naplóban, jó lett volna megkockáztatni a feltevést, hogy itt a Schelm, – selma szó alakváltozatával állunk szemben. Bethlen Miklós mondja védekezésében, hogyha áruuló akart volna lenni, akkor azt nem Szeben falai közt kezdte volna, hanem „mezőt vött volna magának” (I. 119.) A tárgyi jegyzetben ezt így magyarázzák: „megfelelő körülményeket választott volna”. Nem egyszerűen: elfutott volna, elment volna Szebenből? De nem érdemlik meg a sajtó alá rendezők, hogy sziszifuszi munkájukat ilyen kicsinségekkel láttassunk aláértékelní. Rendkívül fáradságos munka, lankadatlan szorgalom és kitartás eredménye az adatokban roppant gazdag mindkét fejezet.

Hasonlóképpen nagy munkát jelentett a személynévmutató összeállítás. Az ezret jóval meghaladó nevek mellett ugyanis nemcsak egyszerűen a naplókban előfordulási helyekre utaló számo-

kat találjuk, hanem az esetek nagy többségében olyan tájékoztatásokat, melyeknek segítségével a nevek élő személyekké, személyes ismerősökké válnak. Természetesen itt is találhatóak olyan nevek, melyek mégis kimaradtak a mutatóból, és olyan előfordulási helyek, melyek nem kerültek regisztrálásra. Ki lehetett volna hagyni a bibliai (Ábrahám, Dávid, Éva, Ézsau, Pilátus, Krisztus stb.) és a mitológiai (Mars, Venus, Spes istennő) neveket. Kár, hogy Kirchbaum császári tábornoknak, Rabutin távozása után erdélyi főparancsnokának a felesége nem szerepel a névsorban. Igaz, hogy Kirchbaumné néven nem emlegeti Wesselényi, csak generálisnéként. A legérdekesebb német személy Szebenben. Széles érdeklődésű asszony, nyitott szemmel figyel mindenre, magyarul tanul, szívesen időzik magyar asszonyokkal, magyar társaságban, magyar éneket énekel, magyar szerelmi versekre kíváncsi, magyar táncokat táncol, férfi öltözetben férfi módon ulti meg a lovat, vadászik stb.

Nem jelentett kis fáradságot a közel ötszázra felmenő falvak, helységek, városok mutatójának példászerű összeállítása sem. Hiszen a naplóban említett helyek egy része ma már nem létezik. És a sajtó alá rendezők meghatározták pontos fekvésüket, közölték hajdani és mai román neveiket.

Hadd szóljunk végezetül a kiadók szövegekészítési módjáról. Bár történeti forráskiadványról van szó, a nagyobb olvasóközönségre való tekintettel nem betűhíven adták a szöveget. Korszerűsítették az írásformát, de megőrizték a szöveg minden olyan lényeges elemét, amely a korszak vagy a naplóíró nyelvezetének sajátja. A nevek és a szavak változatos írásformáját egységesítették; bizonyos tagokat (bul-bül, tul-tül, rul-rül, ba-be, ban-ben; -tt tárgyragot; a harmadik személyű birtokos személyragokat: attya, bátyta; valamint igealakokat: láttya, takaríttyák / átirták. A központozásban a mai szokásnak megfelelően jártak el. A kiadvány jellegére való tekintettel mind-ezekben logikusan cselekedtek.

Kifogásoljuk azonban, hogy a napló szövegét nem teljes egészében közölték. Elhagytak „néhány kisebb, ismétlődő, jelentéktelen részletet.” Ezek legnagyobb részét szokványos fordulatok, valóban általában lényegtelen mozzanatok. De mennyiségileg olyan keveset tesznek ki, hogy nem volt érdemes emiatt a kiadványt megcsonkítani. Többször kihagyták pl. hogy ki prédikált aznap és miről. Vagy hogy Wesselényi a bevett szokás szerint felment a generálishoz. Mikor fiának krónikus orrvérzéséről hosszabb időn keresztül

(1708) számol be, ezt többször elhagyták. E „szokásos szövegek” legtöbbször másfél, két-három-négy, legfeljebb néhány sor terjedelműek. Nem sokkal hosszabbak az ún. „misztikus eszmefuttatások” sem, melyeket ezzel a megokolással nem közöltek. A „misztikus fejtegetés” egy esetben terjed a kézirat egy egész lapjára (II. 545.) Annyi misztikus rész, magyarul imádságyszerű fohászokodás, vallásos elmélkedés olvasható így is a naplóban, hogy ezek a kihagyások csak arra jók, hogy az olvasóban bizalmatlanságot ébresszenek. A vallásos gondolkodás, a vallásgyakorlat a kor elvitathatatlan jellemzője, ahogyan erről a szövegkiadás megjelent formájában is lépten-nyomon tanúskodik. Takarékossági okokkal sem magyarázhatók a csonkítások. A tárgyi jegyzetekben való hivatkozások a kihagyásokra terjedelemben szinte vetekszenek az elhagyott szövegekkel. És több mint 1500 lapos kiadványról van szó!

Elkerülhetetlenül gyanút keltenek az olyan kihagyások, melyekhez a jegyzet egyszerűen „Két sor kihagyva.” „Három sor kihagyva.” „Öt jelentéktelen sor kihagyva” megjegyzést fűz. Pl. ez utóbbi esetben az első kötet 630. lapján a kihagyott sorok a következők: „Azt is beszélek, hogy egy Bancsi nevű Gyalui, olyan Ezelős legények lévén az Uraknak, eccer a mint Gyalubul ment volna Fejérvár felé a He-

gyek közt által, mint hogy réz fokosa (? – a mikrofilmen a szót nem lehet világosan kivenni, lehet esetleg forgoja is) es rezes palcája volt, mivel bolondok az olláhok, aszt gondolván, hogy ezüst, erette nyavallyást agyon verték, kitt is azután ki keresvén, érette egy olláhott a kurucok megis öletettek.” (1705)

Más jellegű csonkítás történt akkor, mikor a naplóban olvasható korabeli latin vagy magyar iratokat nem közölték. Erre az eljárásra fentebb már többször utaltunk. Egyes „különös jelentőségű iratokat” azonban kiadtak. Keresniök kellett volna az egyöntetű eljárás módját. Pl. elhagyni mindent, ami nem Wesselényi elmeszüleménye. Vagy közölni a jegyzetben mindazt, ami eddig még nyomtatásban nem látott napvilágot.

A kiadvány hitelességébe vetett hitet csökkentették akaratlanul az ártatlannak minősíthető eljárással, hogy engedniök kellett, hogy az olláh szót kiiktatásák a naplóból, megjegyezvén a szó első előfordulásakor „A naplóíró a román nép elnevezésének régi formáját használja következetesen.” (II. 675.) Így történhetett meg, hogy 1704. július 3-án Wesselényi román valutával fizette meg havaselvi szolgálainak a bérét, „16 román zlotokot” küldve nekik.

Varga Imre

KÉT KÖNYV A MAI MAGYAR DRAMATURGIÁRÓL

Benedek András: Színházi műhelytitkok. Bp. 1985. Magvető K. 514 l. Radnóti Zsuzsa: Cselekvés-nosztalgia. Bp. 1985. Magvető K. 249 l.

Kicsoda is a dramaturg? Cyrano de Bergerac ötletét kölcsönözve Rostand drámájából, adhatunk választ lexikonszerűen, meghatározással: „a színházhoz benyújtott művek megbíráásával, esetleges átdolgozásával foglalkozó színházi szakember” (*Idégen szavak és kifejezések szótára*). A színház működési rendjében elfoglalt helyének körülírásával: „a rendező munkatársa, (...) az igazgató tanácsadója” (Benedek 476.). Önirónikusan: „tanácsokat adni nálam okosabbaknak” (Benedek 57.). Felelhetünk az Értelmező Szótár rövidegével („színházi lektor”), a Fővárosi Tanács felkérésére írott cikktérjedelmű elemzéssel (*A dramaturg szerepe*, Benedek 476–86.) vagy konkrét esettel: olyan ember, aki másként, drámai nézőpontból olvassa a görög mítoszt, például a trójai háború történetét (Benedek 350–3.) Végül akár a két kötet címéből kialakított válasz-

szal: az a színházi szakember, aki a műhelytitkok tudásától – egy nemzedék leforgása alatt – eljutott a cselekvés-nosztalgiahoz. Mert ez utóbbi szintén igaz: a „rendezői színház” (nálunk kb. másfél évtized óta) gyorsulón számolta fel a dramaturgiai műhelyeket. A produkció és a színházi műhely mindenható urává előlépett rendező (vagy főrendező-igazgató) szempontjából egyébként logikusan: az eljátszandó műhöz a dramaturg csak „felhajtónak” szolgál, és – mint azt egyik vidéki színházunk igazgató-rendezője nemrég nyilatkozta – azt a csekélyke szövegmunkát, ami adódik, ők maguk is elvégzik. Napjainkban világszerte visszatérés folyik az irodalmi értékű szövegekhez és a színész, az ember élőben ábrázoló ember személyiségéhez, s nálunk is mindjobban hiányoznak a dramaturgiák: hiányoznak a színházi vezetés említett partnerei, akik a nagy